

در نیمه راه تدوین کتاب‌شناسی جامع زبان‌شناسی

زهره استادزاده

(کارشناسی ارشد بخش زبان فارسی دفتر همکاری‌های علمی - بین‌المللی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری)

کتاب‌شناسی در تعریف عبارت است از دانش شناسایی آثار قلمی موجود در یک حوزه علمی و تهیه فهرستی کامل از آنها. امروزه کتاب‌شناسی‌ها، پیش‌درآمد و ابزار هر تحقیق اصیل علمی به شمار می‌آیند و ضمن مطلع ساختن پژوهنده از پیشینه موضوع، موجبات رفع خلأهای مطالعاتی، تکمیل تحقیقات گذشته و در کل، رونق پژوهش‌های دانشگاهی را فراهم می‌سازند. طبعاً این مسئله در عصر انفجار اطلاعات از موضوعیت بیشتری نیز برخوردار است.

در کشورمان که منادی جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم است و در چشم‌انداز بیست‌ساله خود، قطب علمی نخست منطقه را انتظار دارد، فراهم‌سازی بسترهای اولیه انجام پژوهش‌های اصیل می‌بایست در اولویت امور قرار گیرد، ولی با تأسف باید گفت که علی‌رغم تأکید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بر امر پژوهش، به‌واقع معدودی از رشته‌های دانشگاهی دارای یک کتاب‌شناسی جامع، روزآمد و موثق هستند. رشته زبان‌شناسی همگانی هم از این قاعده کلی مستثنا نیست و کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات داخلی و خارجی آن، غالباً پراکنده و گمنام‌اند. شاید به همین دلیل یکی از آشناترین مشکلات دانشجویان این رشته که در نشست‌های داخلی زبان‌شناسان همواره مطرح بوده، انتخاب موضوع پژوهشی مناسب است.

از میان مراجع تحقیق، رساله‌های دانشگاهی، علی‌رغم ارزش اطلاعاتی بالایی که دارند، به دلیل ضعف زیرساخت‌های نظام اطلاع‌رسانی علمی بسیار غریب و ناآشنا مانده‌اند و در عمل امکان دسترسی پژوهشگران به یافته‌های آنها به‌سادگی مقدور نیست (عسکری ۱۳۷۶: ۲۳، نقل به مضمون). گواه این ادعا را می‌توان در انعکاس بسیار ضعیف پایان‌نامه‌های تحصیلی در منابع و مآخذ تحقیقات علمی داخلی ملاحظه کرد و این همان درد کهنه‌ای است که تاکنون وزارت متبوع، به‌عنوان متولی نظارت و هدایت پژوهش‌های دانشگاهی، برای درمان آن راه‌حل قاطع و موفقی ارائه نکرده‌است.

تا پیش از این، تنها منبع معرفی موضوعی پایان‌نامه‌های زبان‌شناسی، رساله کارشناسی ارشد خانم نرجس جواندل صومعه‌سرای در رشته زبان‌شناسی دانشگاه تهران بود که حدود سیصد پایان‌نامه این رشته را از شش دانشگاه دولتی، به‌همراه چکیده‌ای از محتویات هر اثر دربرمی‌گرفت. رساله مذکور، یک سال پس از ارائه، در سال ۱۳۷۲ توسط کتابخانه ملی ایران منتشر شد. طبعاً اطلاعات مندرج در کتاب مزبور در شرایط کنونی که دانش‌آموختگان زبان‌شناسی در مقاطع مختلف چندین برابر شده‌اند و از سویی، دیدگاه‌های نوین زبان‌شناسی در دهه اخیر مبنای نظری بیشتر مطالعات داخلی را تشکیل می‌دهد، از کارآمدی کمتری برخوردار شده‌است.

لزوم پرداختن به این مهم و رفع این نقص از چهره زبان‌شناسی امروز ایران، به‌ویژه با ایجاد مقطع کارشناسی آن از سال ۱۳۸۶ و نیز توسعه دوره‌های تحصیلات تکمیلی، اینک از ضرورتی مضاعف برخوردار بوده، جای خوشوقتی است که گام مهمی در این مسیر، توسط یکی از دانش‌آموختگان این رشته برداشته شد و راه را برای تهیه کتاب‌شناسی جامع زبان‌شناسی هموارتر ساخت.

چکیده پایان‌نامه‌های حوزه زبان و زبان‌شناسی عنوان کتابی است که در حاشیه هفتمین همایش زبان‌شناسی ایران (آذر ۱۳۸۶، دانشگاه علامه طباطبائی) و هم‌زمان با هفته پژوهش رونمایی شد و به‌علاوه، در آیین انتخاب کتاب سال دانشجویی سال جاری (آبان ۱۳۸۷، سازمان مرکزی جهاد دانشگاهی) نیز به‌عنوان کتاب منتخب سال دانشجویی کشور در حوزه زبان و ادبیات معرفی شد. این کتاب مرجع در بیش از ۱۰۰۰ صفحه، برای نخستین بار توسط انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی در قطع وزیری و با چاپی مطلوب (که ندرتاً از

یک ناشر دانشگاهی انتظار می‌رود) به جامعه زبان‌شناسی کشور عرضه شد. گردآوری و تدوین این اثر در مدت هشت سال، توسط آقای محمدامین ناصح، دانش‌آموخته رشته زبان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی و عضو گروه زبان انگلیسی دانشگاه بیرجند صورت گرفته و نظارت علمی این طرح پژوهشی نیز با زبان‌شناس نام‌آشنا، دکتر محمد دبیرمقدم، استاد و مدیر فعلی گروه زبان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی بوده است.

کتاب مذکور در قالب ۴ جُستار و ۳ نمایه به معرفی ۲۵۳۰ پایان‌نامه تحصیلی (فارسی و انگلیسی) در ۳۰ رشته دانشگاهی مرتبط می‌پردازد که در فاصله زمانی ۱۳۳۳ تا اوایل سال ۱۳۸۵ در ۴۹ مرکز آموزش عالی دولتی و آزاد کشور ارائه شده‌اند. لذا این چکیده‌نامه، علاوه بر اطلاعات پایان‌نامه‌های رشته زبان‌شناسی همگانی، چکیده رساله‌های رشته آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان و نیز منتخبی از ۲۸ رشته دانشگاهی دیگر را نیز شامل می‌شود.

گردآورنده پیش از این نیز فهرست پایان‌نامه‌های رشته آموزش زبان فارسی را در دو شماره پیاپی از نشریه نامه پارس (تابستان و پاییز ۱۳۸۴) منتشر نموده بود. به علاوه، فهرست پایان‌نامه‌های دستور زبان فارسی نیز در قالب کتابی در سال ۱۳۸۳ توسط وی و با همکاری گروه نشر آثار فرهنگستان زبان و ادب فارسی برای نخستین بار انتشار یافته بود.

با عنایت به ارتباط تنگاتنگ حوزه‌های زبان‌شناسی نظری و کاربردی و از سویی، به جهت توسعه دوره‌های تحصیلات تکمیلی آموزش زبان انگلیسی، و نیز فقدان مطلق منبعی برای معرفی رساله‌های این حوزه، خوشبختانه مؤلف به این مهم نیز نظر داشته و به موازات گردآوری و تدوین کتاب فوق‌الذکر، نسبت به آماده‌سازی و انتشار مستقل کتاب چکیده پایان‌نامه‌های رشته آموزش زبان انگلیسی نیز اقدام نموده است (انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۶). این کتاب در قالب مجلدی جداگانه در ۱۰۵۰ صفحه، به معرفی ۲۰۴۶ پایان‌نامه رشته آموزش زبان انگلیسی و حوزه‌های وابسته، از ۱۲ رشته دانشگاهی مرتبط می‌پردازد که در ۱۹ مرکز آموزش عالی دولتی و آزاد کشور ارائه شده است. لذا جمع اطلاعات زبان‌شناختی معرفی شده در دو مجموعه مذکور را باید ۴۵۷۶ رساله از

۵۳ مرکز آموزشی و پژوهشی عنوان نمود که در نوع خود و در حوزه‌های مختلف علوم انسانی منحصر به فرد است.

ناگفته پیداست که تهیه کتاب‌شناسی‌های موضوعی، به ویژه در زمینه پایان‌نامه‌ها که در توزیع محدود و با ضوابط خاصی در کتابخانه‌های دانشگاهی نگهداری می‌شوند و دسترسی به آنها عمدتاً مستلزم مراجعه مستقیم به مراکز آموزشی است، تا چه اندازه دشوار، و از سوی دیگر، در شرایط حاضر تا چه میزان راه‌گشای پژوهشگران است. با وجودی که اخیراً معدودی از دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی کشور، به طور پراکنده، اطلاعاتی را از تحقیقات خود به صورت چاپی یا الکترونیکی ارائه کرده‌اند، یا مراکزی چون پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی و کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز با هدف اطلاع‌رسانی تحقیقات انجام شده، گام‌هایی را بدین منظور از طریق ایجاد بانک اطلاعاتی یا انتشار خبرنامه برداشته‌اند، ولی این گام‌های آهسته و خسته نتوانسته است مشکل ضعف معرفی پایان‌نامه‌های دانشگاهی را مرتفع سازد؛ چرا که بر اساس مبانی علم اطلاع‌رسانی، یک بانک اطلاعاتی کارآمد و مطلوب، می‌بایست جامع، موثق، روزآمد و مهم‌تر از همه، سهل‌الوصول باشد که متأسفانه جمع شروط مذکور در بانک‌های اطلاعاتی علمی کشورمان ملاحظه نمی‌شود (بابایی ۱۳۷۴: ۲۵، نقل به مضمون).

به عنوان مثال، در ساختار دانشگاه آزاد اسلامی، نهادی که معرف کامل پژوهش‌های انجام شده در واحدهای مختلف آن باشد وجود ندارد و پژوهش‌نامه‌های محدود آنها نیز غالباً ناهمگون و ناقص‌اند. در کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز نیز تأکید بر اطلاعات کتاب‌ها و مقالات بین‌المللی است و معرفی پایان‌نامه‌های داخل کشور در آن کمتر مورد توجه بوده است. همچنین پایگاه الکترونیکی مرکز اطلاعات و مدارک علمی، به جهت عدم همکاری رسمی دانشگاه آزاد اسلامی با آن، عملاً قریب به نیمی از پایان‌نامه‌های تولیدی کشور را در اختیار ندارد. حتی برخی از دانشگاه‌های پرسابقه دولتی نظیر دانشگاه تهران، تبریز و جز اینها، به هر دلیل، از ابتدا با این مرکز همکاری کاملی نداشته‌اند. از طرفی، همان اطلاعات موجود هم عمدتاً مربوط به دوره پس از

انقلاب تا اوایل دهه ۱۳۸۰ است.^۱ لذا عملاً پژوهنده احساس می‌کند که از این طریق امکان دسترسی به سوابق کامل موضوع برایش میسر نیست. گروه‌های آموزشی مجری دوره‌های تحصیلات تکمیلی نیز به علت غیرموضوعی بودن اطلاعات مندرج در بیش از پنجاه فصلنامه این مرکز، و از سویی، عدم جامعیت این اطلاعات، در عمل رغبت چندانی برای مراجعه به این پایگاه اطلاعاتی از خود نشان نمی‌دهند. بدیهی است تداوم چنین وضعی در کنار سیاست‌های بعضاً متناقض که در مدیریت امور پژوهشی دانشگاه‌ها و کیفیت نگهداری و استفاده از پایان‌نامه‌ها ملاحظه می‌شود، خود می‌تواند موجبات رکود تحقیقات علمی و زمینه سرقت‌های اطلاعاتی را فراهم سازد.

همان‌گونه که در مقدمه ناظر علمی این طرح آمده است، ارائه آثاری از این دست، موجب ارتقاء جایگاه رشته‌های دانشگاهی در کشور شده، خلأ اطلاعاتی موجود در فضای امروز مراکز آموزشی و پژوهشی را به نحو مطلوبی پر می‌کند و بر کیفیت آثار تألیفی آتی پرتو می‌افکند. این‌گونه پژوهش‌ها، در کنار رسالت اطلاع‌رسانی، نتیجه دیگری نیز می‌تواند به همراه داشته باشد و آن برون‌داد تحلیل آماری داده‌هاست که از یک سو در نیازسنجی‌های پژوهشی و عیان‌سازی خلأهای مطالعاتی رشته‌های تحصیلی مفید است و از دیگر سو، علایق پژوهشی گروه‌های مختلف آموزشی در دانشگاه‌های کشور و نیز حوزه‌های کاری و تخصصی استادان راهنما را به طور مستند نمایان می‌سازد (علیدوستی و همکاران ۱۳۸۶: ۵۰).

در تهیه چکیده‌نامه‌ها، رعایت اصول، معیارها و موازینی ضروری است که نادیده انگاشتن آنها به میزان قابل ملاحظه‌ای از ارزش اثر می‌کاهد. توضیحات گردآورنده در مقدمه این دو کتاب، کامل، و مبین ساختار اثر و محتویات هر بخش است. همچنین، با وجود حجم بالای مطالب کتاب‌ها، اغلاط چاپی در متن آن نادر بوده، نشان می‌دهد که چکیده‌ها به دقت نمونه‌خوانی شده‌اند و مرحله ورود اطلاعات، دقیق و فنی انجام شده است.

۱. در همین زمینه، دکتر ماندانا صدیق بهزادی نیز در کتاب چکیده پایان‌نامه‌های کتابداری، از انعکاس ضعیف پایان‌نامه‌های کتابداری در بانک اطلاعاتی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران ابراز تأسف می‌کند که امید است این نقصان با برنامه‌ریزی مسئولان ذی‌ربط مرتفع گردد.

شیوه طبقه‌بندی مطالب ارائه‌شده بر مبنای نام رشته‌های تحصیلی و سپس ترتیب الفبایی نام دانشگاه‌ها (به تفکیک دولتی و آزاد) و در نهایت الفبای نام پدیدآورنده تنظیم شده است و طبعاً در این شیوه از دسته‌بندی مطالب، جست‌وجوی داده‌ها از طریق نمایه‌های سه‌گانه (نام پدیدآورنده، نام استاد راهنما و موضوع) صورت می‌گیرد. رساله‌های نوشته‌شده به زبان انگلیسی نیز در بخشی مستقل همراه با نمایه‌های مربوط ارائه شده است.

نمایه موضوعی که عموماً کاربرد بی‌ترتیب و نیز فنی‌ترین نوع نمایه محسوب می‌شود، گرچه در اینجا بدون تورفتگی تنظیم شده است، با انتخاب توصیفگرهای مناسب و نیز با ارجاعات بهنگامی که تعبیه شده، در عمل یاریگر پژوهنده در فرایند جست‌وجوی داده‌هاست و اصطلاحاً ریزش اطلاعات در آن ناچیز است. از آنجاکه شمار زیادی از موضوعات مورد مطالعه در پایان‌نامه‌ها، در سرعنوان‌های موضوعی فارسی یافت نمی‌شود، در این اثر، منابع اصلی انتخاب توصیفگرها عبارت بوده است از عنوان مدرک، فهرست مندرجات، چکیده پایان‌نامه و در مواردی هم بر اساس تجزیه و تحلیل محتوای اثر. نمایه‌سازی کتاب به شیوه هم‌آرا و با استفاده از زبان ترکیبی (کنترل‌شده و طبیعی) توأم انجام شده است.

گرچه عمدتاً در ساختار رساله‌های پیش از دهه ۱۳۷۰ شمسی، صفحه‌ای با عنوان چکیده وجود نداشته است و از سویی، بسیاری از چکیده‌های مندرج در رساله‌های اخیر مبتنی بر اسلوب‌های متعارف چکیده‌نویسی نبوده‌اند و حاوی بار اطلاعاتی چندانی نیستند، در این مجموعه ملاحظه می‌شود که طول بیشتر چکیده‌ها، با وجود دشواری دسترسی به پایان‌نامه‌ها در مراکز آموزشی، بین ۱۲ تا ۱۸ سطر بوده، مطالب اکثر آنها با زبانی ساده برای به تصویر کشاندن محتوای رساله کافی است. در تهیه چکیده‌ها، بسته به نوع تحقیق، عمدتاً از الگوی تمام‌نما - راهنما^۲ استفاده شده است.

نکته دیگر اینکه در چکیده‌نامه‌های موضوعی پیشین ملاحظه می‌شود که مؤلفان، عدم امکان معرفی کامل پایان‌نامه‌های برخی از دانشگاه‌ها را به دلیل همکاری نکردن

چند دانشگاه در ارسال اطلاعات مورد نظر عنوان می‌کنند؛ حال آنکه در مجموعه مذکور، چون اطلاعات از طریق مراجعه مستقیم گردآوری شده‌است، نیازی به طرح عذر یا توضیحاتی از این دست نبوده که این خود از نقاط قوت کار محسوب می‌شود. از جمله نمونه‌های کتاب‌شناسی‌های پیشین که در ساختار آن بخش معرفی پایان‌نامه‌ها تقریباً مغفول مانده بود می‌توان به کتاب‌شناسی دستور زبان فارسی اشاره کرد که در سال ۱۳۸۲ توسط آقای محمد مهیار و به همت فرهنگستان زبان و ادب فارسی منتشر شده‌است. در این کتاب، بخش معرفی پایان‌نامه‌های حوزه دستور، به جهت فقدان منبع موضوعی مستقلی در این باب، عمدتاً محدود به موارد چندی در زمینه گویش‌های ایرانی و نه فارسی معیار بود.

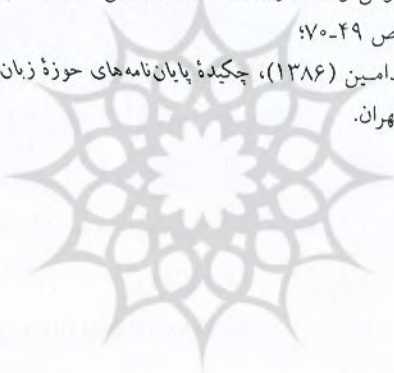
زحمات و کوشش‌های مؤلف در گردآوری، آماده‌سازی و تدوین این کتاب - به عنوان بزرگ‌ترین مجموعه موضوعی پایان‌نامه‌های کشور (هم از حیث تعداد رکورد و نیز تنوع رشته‌های دانشگاهی مرتبط و هم از نظر گستره زمانی داده‌ها) - برای کسانی که با پژوهش‌های میدانی و دشواری‌های آن آشنا هستند قابل درک است؛ چرا که اساساً امکان تحقق کارهایی با این گستره، بیشتر در قالب یک گروه و همکاری گروهی متصور است و به دوش کشیدن فردی مراحل مستقل و زمان‌بر گردآوری، چکیده‌نویسی، نمایه‌سازی و در نهایت آماده‌سازی و تدوین کار، جای تحسین و خسته نباشیدی ویژه دارد.

اینک ادامه این راه برکت‌خیز ولی دشوار، فراروی انجمن زبان‌شناسی ایران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی و دیگر علاقه‌مندان این حوزه است و نهضتی مشابه در زمینه فراهم‌سازی اطلاعات کتاب‌ها و مقالات زبان‌شناختی داخلی به عنوان مکمل این طرح ضروری است؛ هرچند در مقدمه کتاب مذکور نسبت به پرداختن به این مهم نیز ابراز امیدواری شده‌است. البته بدیهی است که این مرحله از کار، علی‌القاعده، پژوهشی کتابخانه‌ای محسوب می‌شود و نیازمند مراجعه مستقیم به ده‌ها مرکز آموزش عالی در اقصا نقاط کشور نیست. اثر معرفی شده به سهم خود توانست به یکی از مسائل ملموس جامعه زبان‌شناسی، پاسخی درخور و بهنگام دهد. باشد که با تکمیل مراحل بعدی کار، به زودی شاهد تحقق کتاب‌شناسی جامع زبان‌شناسی و نیز تسری آن در دیگر علوم انسانی،

به‌ویژه حوزه وسیع ادبیات فارسی باشیم؛ ان‌شاء‌الله.

منابع

- بابایی، محمود (۱۳۷۴)، بررسی ساختار و وضعیت ذخیره و بازبازی اطلاعات در پایگاه‌های اطلاعاتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران؛
- جواندل صومعه‌سرای، نرجس (۱۳۷۲)، چکیده پایان‌نامه‌های زبان‌شناسی، کتابخانه ملی ایران، تهران؛
- شجاعی، محسن (۱۳۷۳)، «نقد چکیده پایان‌نامه‌های زبان‌شناسی»، فصلنامه کتاب، پاییز و زمستان؛
- عسکری، سهیلا (۱۳۷۶)، بررسی تأثیر بانک‌های اطلاعاتی در ارتقاء کیفی پایان‌نامه‌های تحصیلی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت دولتی، دانشگاه تهران؛
- علیدوستی، سیروس و همکاران (۱۳۸۶)، «تحلیل اطلاعات پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها»، فصلنامه کتاب، دوره ۱۸، ش ۳، ص ۴۹-۷۰؛
- ناصر، محمدمبین (۱۳۸۶)، چکیده پایان‌نامه‌های حوزه زبان و زبان‌شناسی، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

□